een potsenmaker wiens buitelingen oorspronkelijk betrekking zouden hebben gehad op de overgang van leven naar dood, op de tocht naar de onderwereld : de omgekeerde wereld... Bij het hinken (voortgaan op één been) in sommige oude kinderspelen kwam nog het zweven van de ziel symbolisch tot uitdrukking.

Evenals de nar en pierrot (hansworst van het Franse toneel) is de harlekijn "geboren" in de voor-christelijke tijd. De naam komt van het Italiaanse *arlequino*, wat duivel betekent. Ook zou hij verband houden met Wodan de aanvoerder van de jaarlijkse Wilde Jacht alsmede met de "Wilde man", die rond ging in takken met bladeren welke – gestileerd – als ruiten zijn terug te vinden in het ons thans bekende harlekijnspak.

TROUBADOURS, JONGLEURS, MINSTREELS

We zien nog wel eens dat iemand die een gitaar bespeelt en daarbij een lied zingt zich "troubadour" noemt. Zo iemand is zich er niet van bewust hoeveel er bij kwam kijken om waarlijk troubadour te zijn. De middeleeuwse troubadour zou hem op zijn hoogst de titel jongleur waardig keuren, ofschoon een jongleur (van het oudfrans *jogleor* "speelman") op zijn minst vijf instrumenten moest kunnen bespelen en tevens moest kunnen dansen, zingen... en akrobatische toeren verrichten.

De welmenende pseudo-troubadours van heden menen hun verwantschap met de oude troubadours hieraan te kunnen ontlenen, dat zij met een snaarinstrument op de rug rondtrekken. De troubadours van weleer echter waren adellijke kasteelbewoners, zonder eigenlijke reden dus om zich op pad te begeven. De benaming komt van het Provencaalse *trobar* wat vinden (trouvère) betekent. Welnu, de ware troubadours "vonden" hun liederen bij zichzelf, de huidige ontlenen ze aan vroegere volksmelodieën.

De troubadours waren de ware toonzetters (komponisten) en letterkundigen van hun tijd. Zij hielden er eigen muziekinstrumenten op na en er zou veel overhoop gehaald moeten worden om eens precies na te kunnen gaan welke kulturele en maatschappelijke stromingen er toe aanleiding hebben gegeven dat juist in de 11de eeuw en wel in het zuiden van Frankrijk de troubadourkunst haar ontstaan vond; een die uit vele bronnen putte, met als voornaamste de Keltische vrouwenverering en de Arabische liefdeslyriek.

In de 12de eeuw beleefde deze kunst haar hoogtepunt. Onder meer waren het de Duitse Minnesänger die daarna het nagelaten kultuurgoed hebben overgenomen. De kunst van de middeleeuwse troubadours was zo kunstig en daardoor ingewikkeld, dat deze tenslotte aan gekunsteldheid ten onder is gegaan. Zelf voerden zij hun liederen uit, maar vaak lieten ze dat over aan jongleurs : beroepsmusici die zij in dienst hadden en die, zo te zeggen tot het vaste kasteelpersoneel behoorden. Toen echter tegen het einde van de middeleeuwen de bron der inspiratie hunner adellijke broodheren opgedroogd raakte, bleef er een grote groep over van goedgeschoolde volksmusici, die zijn maatschappelijke basis was kwijtgeraakt. Met de liederen van hun "failliete" leermeesters gingen deze jongleurs toen als rondzwervende muzikanten de boer op. In onze landen heetten zij *minstreels* (van het oudfranse *menestrel* en het middellatijnse *ministerialis* = ambtenaar).

Langzaam maar gewis ontaardde dit gezelschap. Met de opkomst van de steden kwam het terecht op kermissen en jaarmarkten.

Uit muzikanten werden straatzangers, maar ook poppenkastspelers en bereleiders...

N.E. de LEEUW

Heidenen en christenen : missionering vroeger en nu

Toen ik vergelijkende godsdienstwetenschappen volgde gaf men vier verschillende wijzen van religiebestudering op : 1. de vergelijkende godsdienstwetenschap (nadruk op *vergelijkend*) die objektief en niet-herleidend werd geacht; 2. de vergelijkende godsdienstwetenschap (nadruk op *wetenschap*) die objektief en herleidend werd genoemd; 3. de missiologie die niet objektief en verklarend was en 4. tenslotte de ecclektiek die evenmin objektief en niet herleidend was. Nu, het voorliggende boek *De heidense middeleeuwen* helt m.i. toch wat te veel over naar de twee laatste studierichtingen. De geïnteresseerde lezer krijgt snel de indruk dat deze een studie over het heidendom in de middeleeuwen soms lijdt onder de (bewuste ?) bedoeling van de auteurs een apologie van het middeleeuwse christendom op te stellen.

L. Milis, e.a., *De heidense Middeleeuwen*, Belgisch Historisch Instituut te Rome, Brussel/Rome, 1991, 183 blz. Verspreiding : Brepols, Turnhout

Algemeen verdedigde stelling blijkt uit het volgende citaat : "De vaststelling is dus, vrij algemeen, dat in de overgang van heidendom naar christendom de kontinuïteit het haalde op de breuk, m.a.w. dat de vorm bleef, maar de inhoud wellicht werd uitgehold." (p. 59) Een dergelijke stelling kan natuurlijk te verdedigen zijn, maar de bedoeling wordt des te omlijnder bij de volgende uitspraak : "Het christendom heeft dus een wezenlijke verandering aangebracht aan de manier waarop wij goed en kwaad ervaren. Het heeft het religieuze fenomeen van een ritus met dwang doen evolueren tot een verinnerlijkt streven." (p. 164) of nog "In onze ogen betekende het christendom immers een zo geavanceerde religie, dat het als het ware vanzelf door de kwaliteit van zijn inhoud moest overwinnen." (p. 168)

De aandachtige lezer snapt het al. Het heidendom wordt in het boek vaak afgeschilderd als een primitieve natuurgodsdienst, gelijkgesteld met bijgeloof, magie, volksgeloof en zonder interne dynamiek (p. 150). Het christendom daarentegen was (en is) een superieure religie, gesteund op edele waarden en strevend naar zuiverheid. De auteurs wekken de indruk dat ze de klok van de godsdienstwetenschappen een eeuw willen terugschroeven en het heidendom voorstellen zoals de kerk eeuwen en eeuwen heeft pogen te doen. Aanbidden van natuurfenomenen, louter immanentie, totem- en taboe-gegevens, oppervlakkigheid, materialisme. Dit alles nog versterkt door de antropologische stroming van Frazer en het romantische beeld van de middeleeuwen. De auteurs zijn blijkbaar beter beslagen in de kronieken van monniken en abten, dan

in de studies omtrent de heidense teksten, symbolen en overblijfselen.

In een eerste hoofdstuk heeft prof. dr. Milis het in een inleidende tekst over het beeld dat ons over de middeleeuwen wordt opgehangen. Hierin wijst hij zéér terecht op de diskrepantie tussen het beeld dat in de middeleeuwse geschriften getoond wordt, en deze die voortvloeit uit de orale traditie. Zo wijst hij op het belang van de *Courts of poetry* die zelfs tot het begin van de 20ste eeuw in de Keltisch sprekende gedeelten van Ierland stand hielden en veel meer heidense elementen bevatten dan op 't eerste zicht blijkt. Het christendom blijkt zich meestal op geëffende grond te bewegen. Zo geeft prof. Milis te kennen dat reeds in een voor-christelijke tijd dualistische begrippenparen gegroeid waren als leven-dood, reinheid-onreinheid, stof-geest, goed-kwaad. Daar moet wel bij vermeld worden dat het hier niet om tegengestelden (in christelijke betekenis) gaat, maar om komponenten die in elkaar overvloeien.

Absolute tegenstellingen zijn er *niet* volgens de heidense denktrant. Zo vormen transcendentie-immanentie een eenheid. Het is pas met het christendom dat de verabsolutering van komponenten plaatsvond waardoor men van opponenten moest gaan spreken. Daarenboven is de morele konnotatie van deze komponenten een specifiek christelijk gegeven. Milis ziet drie fazen waarin het bekeringswerk heeft plaatsgevonden. Vooreerst was er de aanpassing van het openbare leven door het opleggen van een nieuw sociaal, kollektief gedrag b.v. een nieuwe kalender. Ten tweede het inwerken op het extreme, individuele gedrag b.v. door het verplichten van de zondagsmis. Als laatste is er het inwerken op het inwendige gedrag b.v. door de geheime biecht.

Maar zoals iedereen wel zal weten, is de missionering van Europa niet zonder slag of stoot verlopen en moet ze eerder opgevat worden als een van de bloedigste periodes uit onze geschiedenis. Dat erkent dra. Martine De Reu in haar hoofdstuk : *De missionering : het eerste kontakt van heidendom en christendom*, waarin ze schrijft : "De geloofsoverdracht verliep niet steeds vreedzaam. Keren we terug naar koning Inge (van Zweden), die weigerde het heidense offer te brengen. Na drie jaar keerde de verstoten vorst terug met een leger. Manu militari veroverde hij Zweden en legde onder dwang het christendom op. De inlandse vorst ging op precies dezelfde wijze te werk als een vreemde, buitenlandse vorst zou hebben gedaan die zijn gezag (en meteen ook dat van de kerk) op basis van zijn militaire suppREMATIE over zijn buren wou vestigen. En zo belanden we bij de tweede reden van de uitzonderlijke aandacht van de zendelingen voor vorsten. Vanuit zijn machtspositie kon een vorst immers inlandse achterblijvers én overwonnen volkeren bevelen de christelijke normen – althans uiterlijk – te aanvaarden. Indien de vorst en zijn opvolgers lang genoeg het overwicht konden behouden en hun onderhorigen de christelijke geboden en verboden opdringen, dan kon het gedrag geleidelijk extern en later eventueel intern worden gechristianiseerd. Het voorbeeld bij uitstek van zo'n geslaagde 'indoktrinatie' is dat van de Saksen : in 785 werd hun leider Widukind onder dwang gedoopt, en zowat 150 jaar later, onder keizer Hendrik I (919-936), droegen de Saksen zelf reeds het christendom uit."

De Reu schenkt m.i. te weinig aandacht aan de politieke achtergrond van de situatie waarbij Karel de Grote bij de kerk steun zocht voor zijn gebiedsuitbreiding en de onderwerping van Saksen en Friezen poogde te bewerkstelligen. Eén van de mooiste voorbeelden hiervan is de slag bij Verdun waarbij duizenden Saksische edelen sneuvelden. Een ander is de heropleving van het Saksische heidendom in 792 waarbij de resterende edelen weerwraak namen voor de bloedige onderwerping en priesters doodden en kerken vernielden. Evenmin kunnen de raids van de Noormannen losgezien worden van de steeds toenemende dreiging van het christendom. De druk van het christendom op de Saksen hoeft niet meer onderlijnd te worden : ze konden kiezen tussen het doopsel en... de dood ! (p. 31)

In haar studie wijst Martine De Reu er wel op dat spraakgebruik bij de Germanen bepaalde lacunes in het christendom heeft opgevangen. Zo b.v. het woord "Hel" dat in het Latijn met "Infernum" wordt vertaald, is in feite een afleiding van de Germaanse heerseres van de onderwereld Hela. Het woordje "God" (onzijdig) heeft te maken met de heidense aanroeping van een hogere macht (guttja). In het christendom wordt het synoniem voor de paternalistische god JHwH.

Toch blijkt uit de studie dat De Reu misschien niet volledig vertrouwd is met de heidense beeldspraak en kosmologie.

Aangaande de *Völuspá* neemt ze de stelling van christelijke interpretatoren aan die menen dat het een typische aanpassing is van het heidendom aan het christendom (cfr. Holtsmark, Krohn, Meyer). De Germanen zouden zich niet zo met het begin en het einde der tijden hebben beziggehouden en Baldr zou alle kenmerken van de christelijke God hebben overgenomen. Hiervoor verwijzen we naar de werken van Dumézil, waarin hij een vergelijking maakt tussen de Ossetische mythe van Saslau en de Germaanse mythe van Baldr.

Op p. 196 van zijn "Loki" gaat hij regelrecht tegen een veronderstelde verchristelijking van de apokalyptische Germaanse mythe in, en noemt hij de historische versie uit de Saxo Grammaticus een latere vorm. Het geheel gaat volgens Dumézil wel degelijk terug op een Indo-europese oorsprong van de eindtijdvisie. Mevrouw De Reu heeft wel gelijk als ze stelt dat de zgn. *fulltruí* (de aan één-enkele god gebondenen – Volgetrouwen) er gekomen zijn als reaktie op het christelijke monotheïstische ideaal. Maar ze veralgemeent teveel waar ze stelt : "Magie speelde een grote rol in het leven van de Germanen; in het alledaagse leven was zij zelfs belangrijker dan de (hogere) religie." Waaruit ze dit besluit trekt is mij onbekend. Misschien overwaardeert ze de toename van de magie in tijden van verval van het religieus bewustzijn. Het heidendom was in de Middeleeuwen inderdaad in een staat van ontbinding.

Als voorbeeld van een dergelijke magie haalt ze een bezweringsformule aan : "Petrus en Jezus gingen uit naar de akker; zij ploegden drie voren, ploegden op witte wormen : de eerste was zwart, de tweede wit, de derde rood : nu zijn alle wormen dood." (p. 39) In een studie die ik hierover maakte – en die intussen onder de titel *"Tussen Hamer en Staf"* bij Brepols is verschenen – gaf ik een soortgelijke formule : "God de Vader gaat naar zijn akker; hij hakt haar wakker; hij hakt er drie wormen uit : de ene was wit, de andere zwart, de derde rood." Als men dieper op de symboliek ingaat, moet men beseffen dat het hier om de driekleurige Asenbrug (*Bifröst*) gaat, of anders uitgedrukt om de drie stappen van de zon. Het zwart staat voor de aarde (onderwereld), wit voor de lucht (middenwereld), rood voor het vuur (bovenwereld). Het uitspreken van de formule moet de macht over de drie werelden verschaffen, bijgevolg over de ziekte die uit een van deze werelden voortkomt. Om het zuiver als magie te willen beschouwen, is al te gewaagd.

"Crucifixion" van Salvador Dalí. Metropolitan Museum of Art, New York.

Zeer interessant is het stuk van prof. dr. A. Dierckens : *Het getuigenis van de archeologie*. Hij vertrekt eveneens van de idee dat het heidendom in het middeleeuwse christendom verderleefde. "Nog subtieler is de band die de opgravingen te Fontaine-Valmont in Henegouwen hebben bewezen. Op de plek waar in de late 2de eeuw een zuil met een 'ruiterbeeld met de slangstaartige gigant' was opgericht, bevindt zich nu nog, en op een zelfde onderbouw, een kapel toegewijd aan O. *Wido*, de patroon van de palfreniers en van de paarden. De chronologie verzet zich tegen elke werkelijke kontinuïteit, maar het opvallend gelijklopen van het type heidense Godheid en christelijke heilige, pleit overduidelijk voor het doorleven van tradities." (p. 50) Bepaalde archeologische vondsten getuigen dus van het verderzetten van de tradities. Lijkverbranding wordt onmiddellijk als heidens herkent.

Voor de tumuli liggen de kaarten blijkbaar anders : "Hetzelfde geldt voor de tumuli die door sommige archeologen als heidens worden geïnterpreteerd, terwijl het waarschijnlijk eerder om lokale gebruiken gaat (zoals b.v. Ardennen) zonder religieuze draagwijdte, of om de veruiterlijking van sociaal aanzien." Ik meen deze stelling te

mogen aanvechten vanuit het belang dat zowel de Kelten als de Germanen aan verhogingen toeschreven. Een berg, heuvel of tumulus gold als de toegang tot het dodenrijk. Vandaar de Keltische *Sidh*, het woord *Paradijs* afgeleid van het Aveotische *Pardis, Paraderhâ*. Wat hogergelegen gebied betekent. Het sociaal aanzien is een aspekt dat al te sterk door archeologen benadrukt wordt. Ook de mening omtrent de koppensnellerij en de middeleeuwse schedelkultus is m.i. partieel. De kosmologische funktie van het hoofd in de zonnekultus is veel komplexer en moeilijk in enkele zinnetjes te omschrijven. In elk geval staat het hoofd telkenmale symbool voor de zon. (cfr. de studie van A.K. Coomaraswamy, *Sire Grauvaïn et le chevalier vert : Indra et Namudi*, in *La Doctrine du Sacrifice*, Dervy Livres, Paris, 1978, p. 101-138).

Opvallend minder missionerend, en meer gericht op de orale traditie is de studie van dr. Christoph Lebbe. Hij heeft het over *Het schemergebied tussen leven en dood*, waarin vooral de nadruk ligt op de dodenkultus, de offermaaltijden, de bijgraven, de tussenkomst voor de dode d.m.v. gebed, de volksoverlevering van de *Wilde Jacht*. Dr. Lebbe blijft op sommige punten iets te oppervlakkig en houdt zich misschien te veel aan de christelijke teksten. Waarom wordt er b.v. geen enkele aandacht geschonken aan het manuskript van JBN Fadlan uit de 10de eeuw die een volledig verslag uitbrengt over de begrafenisrituelen bij de Germanen en dat een van de rijkste getuigenissen is aan informatie over de heidense kultus ? Ook heb ik het nogal moeilijk met de bewering dat de Wilde Jacht van Keltische oorsprong zou zijn terwijl uit vergelijkend onderzoek overduidelijk blijkt dat het een Indo-europees thema is. Leuk is de vermelding dat de familie van Herlechinus (benaming van de Wilde Jacht) van Hellequinus afkomstig zou kunnen zijn. Inderdaad, dat zou mogelijk zijn want een oude vorm is "hella kunni" (OHD) of "helle cyn" (OEng). Waarbij "helle" = hel en "kunne" = geslacht. Verder blijft bij Lebbe het verhaal van de "Wilde Jacht" een puur verhaal, verkregen door volksimaginatie, droom of hallucinatie. Hij gelooft evenmin in het gezien hebben van de Wilde Jacht als Helinandus die hierover een bericht schreef. Toch is het bekend dat omstreeks winterzonnewende de leden van de mannenbond (voorheen de aan Odin gewijden) verkleed als het geestenheir door de landerijen trokken en hierbij een hels lawaai maakten. Het gaat terug op het oud mysteriekader van de Germaanse godsdienst. Vandaar dat de kerk het niet kon uitroeien.

Dat sybillen en mystieke vrouwen in de middeleeuwen hoog in aanzien stonden, is niet te danken aan het feit dat ze vrouw waren – die waren minderwaardig in het christendom – maar doordat God-zelf door hen sprak. Tot die konklusie komt dra. A. Waegeman. Het christendom benutte veelvuldig uitspraken van de antieke sybillen, zo van deze te Cumae (geciteerd door Vergilius in zijn *Bucolica*). Maar ze werden dan christelijk geïnterpreteerd. Wat de mystieke vrouwen aanbelangt, daar was het toch aangeraden om een geestelijke vader te hebben die de hand boven het hoofd hield, al hielp dat niet altijd. Zo wordt hier b.v. niet vermeld dat Margaretha Porete, ondanks de hulp van Ruusbroec, op de brandstapel terecht kwam omdat haar geschriften te heidens aandeden (natuurmystiek). Catharina van Siëna (± 1347) die aanvankelijk niet aanvaard werd, maar naderhand in bescherming genomen werd door de broeders-dominikanen, had meer geluk. In 1461 werd ze heilig verklaard : *"Paus Paulus VI verhief haar in 1970, als eerste vrouw, tot de rang van 'kerkvader'."* (sic)

Zonder woorden.
Foto Hans Samsom

Niet alle christelijke sybillen waren poeslief. Hildehard van Bingen trok fel van leer tegen de Katharen en noemde hen dienaren van de Duivel. In het hoofdstuk *De kennis van de kruiden* door dra. V. Charon wordt openlijk toegegeven dat de kruidenkunde een produkt is van de Oudheid. Enerzijds is er de schriftelijke traditie afkomstig van de Grieks-Romeinse wijsgeren alsook uit Islamitische bronnen, anderzijds is er de Germaanse-Keltische kruidentraditie. Helaas wordt er in dit deel overmatig veel aandacht besteed aan de schriftelijke traditie en blijft de orale traditie nagenoeg onaangeroerd. Van de kruidenvrouwtjes dus geen kaas gegeten !

Tot slot komen we terug tot prof. dr. Milis die voor ons de sexualiteit onder de loep neemt. Op p. 144 schrijft hij : "Maar waar lag precies de verklaring voor dit fenomeen (van het aanslaan van de onthechtingspraktijk) als we weten hoezeer het traditionele heidense geloof materialistisch was en een projektie inhield van het aardse genieten ? De oplossing is te zoeken in juridische gebruiken en opvattingen over macht. Ierse koningen waren, net zoals in zoveel andere kulturen het geval was, boven de wet verheven. Zo een systeem riskeerde willekeur en machtswellust, tenzij wanneer er een korrektief bestond." Volgens de professor lag dat in het moreel afdwingen door hongerstaking. Vooreerst wijs ik op het tendentieuze van dit citaat. Het heidense geloof zou materialistisch zijn. Het is inderdaad niet zo dat alles wat materie is, of daarmee in verband staat, zoals in het christendom moralistisch met "slecht" betiteld wordt. Zo werd bij de christenen de aarde inderdaad een tranendal. Voor de heiden waren geest en materie met elkaar verbonden en geen van beiden had een pejoratieve betekenis. Van materialisme kan hoegenaamd geen sprake zijn. En levensvreugde, zoals deze bij de heidenen bestond, betekent zeker nog geen losbandigheid.

Dat de koning in de Ierse maatschappij vrij spel zou gekregen hebben, is eveneens fiktie. Zowel de *tuath RT* (volkskoning – clanhoofd), de provinciekoning als de *ard RT* (Hoogste koning die in Tara zetelde), was onderhevig aan bepaalde wetten en aan de beslissingen van de *aires* (nobelen) en was volledige verantwoording verschuldigd aan de druïden. In hoeverre hij moreel te dwingen was door b.v. hongerstaking en in welke mate dit heeft bijgedragen tot de aanvaarding van de christelijke onthechtingsleer is mij zeer de vraag. Over de onreinheid van bepaalde dieren schrijft Milis : "Het christendom heeft die onreinheidsopvatting van het zwijn niet gekontinueerd. Het werd daarvoor te veel beïnvloed door meer noordelijke godsdienstige opvattingen – heidense dus – uit gebieden waar het verloop van de string 'dood – rot – ziek – dood' beduidend trager verliep. Van onreine zwijnen is in de Ierse voorchristelijke traditie dan ook geen sprake, zoals het verhaal *Our Emain Macha* bewijst." Zelfs al had het christendom het behouden, dan had het bij de Ieren niet kunnen standhouden. Het zwijn was het symbool van de opperste kaste (de sakrale kaste – druide, filid, bardd) en de bilid zaten te sterk in het christendom geïnfiltreerd en hadden een dermate invloed, dat het aan hen te danken is dat veel heidense mythen en symbolen naast de christelijke konden blijven bestaan.

Tot slot nog een laatste merkwaardig citaat van prof. Milis : *"Het sukses in het bekampen van heidense praktijken was maar gegarandeerd in de mate waarin de kerk – die "geloof" monopoliseerde tot "christendom" en "christendom" reduceerde tot "kerk" – een adequate kontrole kon organiseren. De biecht funktioneerde het best omdat ze de gelovige ertoe dwong – en let erop hoe tegenstrijdig de zinsnede wel lijkt – vrijwillig te laten kijken in zijn doen, denken en voelen."* (p. 172)

Koenraad LOGGHE